

Јануар 1999.

Огледна свеска. Уредник Павле Ивић. — Београд, Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, 1998. — 99 стр. (= Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 15)

Огледна свеска Етимолошког одсека САНУ представља још један важан корак ка изради етимолошког речника српског језика после формирања Етимолошког одсека при Институту за српскохрватски језик САНУ 1983. године, покретања научног пројекта Етимолошког речника српскохрватског језика, оформљавања истраживачког колектива и неопходне библиотеке за таква истраживања, најзад вишегодишњег рада сарадника на том пројекту (они су аутори *Огледне свеске*), иза сваког од којих је већ неколико десетина радова из српске и словенске етимологије објављених у југословенским и страним угледним публикацијама.*

У том низу добро промишљених и остварених корака ка изради српског етимолошког речника који би квалитетом одражавао најбоља достигнућа савремене словенске етимологије такође је настојање да се и концепција будућег речника и многа појединачна етимолошка решења до којих се дошло ставе на увид научној јавности, како би се прибавила релевантна мишљења и омогућила евентуална побољшања даљег рада на речнику.

Ради тога је, поред осталог, 1997. године покренута *Пробна свеска Етимолошког речника српскохрватског језика*, а у часопису *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (1997, XL/1) из пера сарадника Етимолошког одсека и других стручњака објављено неколико радова који имају за предмет одређене методолошке проблеме израде етимолошког речника, док у часопису *Славистика* (1997/1) о етимолошком пројекту САНУ пише руководилац тог про-

* Изабрану библиографију сарадника Етимолошког одсека саставила је М. Бијетић, в. *Славистика*, 1997, 1, 187–191.

јекта академик Павле Ивић. Најзад, 1998. године пробна свеска је изашла као *Огледна свеска* Етимолошког одсека.

Уредник *Огледне свеске* је Павле Ивић, а аутори су Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Павле Ивић, Александар Лома, Снежана Петровић и Биљана Сикимић.

Поред Предговора (стр. VII–X) и Увода (стр. XI–XXI) *Огледна свеска* садржи одељак Литература и скраћенице (стр. XXIII–L), Речник (стр. 1–85) и поглавље на енглеском језику о раду на српском етимолошком речнику (стр. 87–99).

У Предговору је образложена потреба за израдом етимолошког речника српског језика као и околности (кадровске, организационе, социolingвистичке и друге) у којима тај речник настаје, а у Уводу је подробно образложена концепција речника, методологија његове израде и структура одредница. Указано је на низ проблема који искрсавају у току израде етимолошког речника српског језика.

Приказивање *Огледне свеске* скопчано је са једним терминолошким питањем које би можда боље било оставити за крај, не придајући му превелики значај, када то не би изазвало стално спотицање у излагању. То је питање назива језика који је предмет будућег етимолошког речника наговештеног *Огледном свеском*. Када су етимолошки одсек и етимолошки пројекат у САНУ установљени, у називу пројекта, као и у називу Института, назив језика гласио је *српскохрватски*. У међувремену су се промениле многе социolingвистичке околности. У Југославији лингвоним *српски* је не само у приватној, јавној и службеној употреби него и у научним радовима готово саввим потиснуо термин *српскохрватски* (из познатих разлога који се овде не могу разматрати). Назив будућег етимолошког речника (дакле, и назив језика) изостао је из наслова *Огледне свеске*, а у самој *Огледној свесци* употребљавају се два назива — *српски* (у Предговору, где се то и образлаже, и у Уводу) и *српскохрватски* (у речничким одредницама). Уз разумевање за неке могуће разлоге резервисаности према промени првобитног назива речника (нпр. повремено одсуство оштрих граница између српских и хрватских дијалеката, чињеница да ће етимолошки речник српског језика највећим делом бити и етимолошки речник хрватског језика и др.), опредељење за назив *Етимолошки речник српског језика* (ЕРСЈ) ипак представља боље решење, иако ће у том случају ЕРСЈ бити више него што му наслов казује. Такво опредељење подразумевало би да се из ЕРСЈ изоставе одреднице које су у целости засноване на хрватској дијалекатској грађи и језику хрватских писаца, а којих, ако се суди по *Огледној свесци*, ни нема много (нпр. *замуж*, *реч*, *додуше*, интересантна као нова прасловенска дијалекатска изоглоса). У Уводу *Огледне свеске*

то је, уосталом, јасно и речено: „То ће, дакле, бити Етимолошки речник српског језика (EPCJ), заснован на грађи из српских извора. Подаци из хрватских извора ће се давати селективно, ради употпуњавања ареалне, фонетске или семантичке слике лексеме“ (стр. IX). Карактеристична је, за боље разумевање *Огледне свеске* важна, и свакако умесна, и следећа напомена из Увода „При ексерпцији дијалекатске лексике ипак су узимани у обзир и чакавско и кајкавско наречје, додуше у мањој мери него штокавски говори. Таква концепција карактерише и ову *Огледну свеску*, те се она у том погледу може сматрати репрезентативном за досадашњи рад ауторске групе, али не и за садржај будућег етимолошког речника“ (стр. IX).

Основне одлике концепције будућег EPCJ јесу, пре свега, да тај речник треба да одражава савремено стање словенске етимологије и етимолошке лексикографије како у теоријско-методолошком погледу тако и у погледу конкретних решења која се у *Огледној свесци* критички разматрају, али да, са друге стране, у концепцијском погледу EPCJ не понавља у потпуности ниједан од постојећих етимолошких речника. EPCJ није замишљен као етимолошки речник изразито оштрог и препознатљивог профила (што је често наличје концепције једностраности) него треба да се одликује одмереном еластичношћу у односу на концепцијске алтернативе и настојањем да се из алтернатива увек извуку најфункционалнија решења (у мери у којој не противурече /одвише/ једна другима). То се, уосталом, види из онога што је управо речено о односу према кајкавској и чакавској грађи у EPCJ, али (можда још изразитије) и у низу других случајева. Тако је, на пример, проблем избора између „лексемног“ и „гнездовног“ принципа организовања одреднице решен њиховим комбиновањем, тачније опредељењем за „лексемни“ принцип модификован допуштањем образовања „минималних“ етимолошких гнезда, где то не нарушава прегледност одреднице, а чини етимолошко објашњење садржајнијим.

Многе одлике етимолошког речника огледају се у структури његове одреднице. Стога се овде уместо цитирања и парафразирања одговарајућих места из Увода у којима се образлаже структура одреднице даје пример једне одреднице из *Огледне свеске*.

вихода *вихода* f. (?) дијал. „пут(ељак), стаза, пролаз, прелаз и сл.“ (босанска Лепеница, Pudić 1963:146); мтоп. *Вихода* у селима Ознику, Врандуку, Заворцу (id. 147).

- Словенска реч, уп. рус. дијал. *выходá* pl. „мостићи од дасака за прелаз из једне зграде у другу, за пренос терета из брода на обалу“ (СРНГ), даље чеш. *východ*, глуж. *wukhód*, длуж. *huchod*, пољ. *wychód*.

рус. *выход*, укр. *вихід*, блр. *выхад*, све: „излазак, излаз“, изведенице од псл. **vy-xoditi* „излазити“.

- У свим осталим слов. језицима поствербал од овог глагола је маскулинум: псл. **vyxodъ*; сх. фемининуму и по облику и по значењу најближе стоји рус. хетероклитни плурал *выходá*. Сх. реч важна је као један од ретких случајева реликтног чувања псл. **vy-* на штокавском терену, уп. **виглед**. Тај префикс је на словенском југу жив само у неким чак. говорима у Истри (Mačeski 1930) и на Цресу (Houtzagers 1985:393–394), у кајк. наречју и у зап. слн. дијалектима (уп. Skok III 585, без савремених чак. потврда и шток. реликата). Pudić l.c. исправно пореди *выхода* са *виглед*, али предлаже погрешно етимолошко решење (**viш-xода*). Уп. још [**ХОДИТИ**].

П. И.

Као што се из примера види, одредница се у *Огледној свесци* састоји од три дела. У првом се дају облици речи (ако је могућно прво у књижевном језику, евентуално са крстићем испред за застарелу реч или звездицом испред речи за реконструисани облик), у другом се даје сажет суд о пореклу речи (позитиван, нпр. *џурџизам*, делиберативан (нпр. *веровајћно џурџизам*) или негативан (*нејасног порекла*), и паралеле из словенских језика (ако је у питању прасловенско порекло) са реконструисаним прасловенским или ређе, праиндоевропским обликом на крају, или са обрнутим редоследом — код позајмљеница (од изворног облика ка паралелама), а у трећем делу дају се референце, детаљнија образложења етимолошког суда из другог дела, евентуално са указивањем на алтернативне предлоге према редоследу њихове вероватности.

ЕРСЈ је, природно, првенствено усмерен на то да доприносе реконструкцији прасловенске лексике, прасловенских дијалекатских изоглоса и карпатско-балканске лексике, по правилу без спуштања на праиндоевропски ниво, и то *Огледна свеска* врло лепо одражава, мада се из *Огледне свеске* не може стећи сасвим прецизна слика о сразмерама заступљености те три категорије у ЕРСЈ.

Позајмљенице из других језика улазе у ЕРСЈ по критеријумима старине, распрострањености или етимолошке занимљивости. Ту би се могло приметити да је остављено без посебног објашњења како се поступа у случајевима колизије тих критеријума, односно да ли редослед њиховог навођења у *Огледној свесци* одражава њихову хијерархију.

Извесна рестриктивност у заступљености неких лексичких слојева у ЕРСЈ, као што су термини (зоолошки, ботанички, пољопривредни и др.), фолклорна лексика или лексика тајних језика, неизбежна је у ЕРСЈ као и у сваком другом етимолошком речнику који није уско специјализован. Како ће се у конкретним случајевима та

рестриктивност спроводити прецизније се не наводи, што је, уосталом, и разумљиво јер би превелики број критеријума, принципа и правила за сваки детаљ речника сасвим маргинализовао значај истраживачке иницијативе и слободне процене при селекцији грађе. Више одређености у том погледу даје одељак о експресивној лексици, у оквиру које ће у ЕРСЈ предност имати лексика која је најфреквентнија или најкарактеристичнија за српски језик, а у оквиру ономастичке лексике у ЕРСЈ ће се самостално обрађивати пре свега имена која су посебно занимљива за историју језика као и имена за која се сматра да побуђују радозналост просечног читаоца.

У духу савремене етимолошке методологије порекло речи испитује се са свих релевантних страна, при чему ће се у ЕРСЈ посебна пажња посвећивати творбеним и семантичким питањима као и, што је у овој области још новије, синтагматским односима у које улази основа, одн. реч, било да су у питању сложенице, устаљени спојеви, фразеологизми, паремије и сл., што све заправо води реконструкцији фрагмената прајезичког текста. У вези с тим поставља се питање да ли ће ЕРСЈ имати као посебне одреднице и неке фразеологизме, утолико пре што рад на етимолошком речнику српске фразеологије, колико је познато није ни започет, а са друге стране неке фразеолошке етимологије (нпр. *мајка Јања*, о чему је својевремено писао М. Павловић и др.) већ су објављиване у српској лингвистичкој периодици.

Огледна свеска даје неоспорно много информација о будућем ЕРСЈ, поред низа нових етимолошких решења. Да ли се могло очекивати још нешто, чега у *Огледној свесци* ипак нема? Потврдан одговор на то питање биће вероватно израз жеље да се што више сазна о концепцији ЕРСЈ. Иако су аутори на неколико места рекли да циљ *Огледне свеске* није само да пружи што потпунију информацију о будућем ЕРСЈ (што је ипак основни њен циљ) него и да да слику досадашњег рада Етимолошког одека САНУ, да покаже сврсисходност израде ЕРСЈ и способност истраживачког колектива за такав етимолошки подухват итд., неки важнији елементи структуре ЕРСЈ ипак су остали изван *Огледне свеске*. На пример, иако је у Уводу убедљиво образложено зашто у *Огледној свесци* има сразмерно мање речи из основног лексичког фонда, а сразмерно више дијалектизама, архаизама и ономастике него што ће их бити у самом речнику, изостао је макар приближан податак о обиму ЕРСЈ (на основу чега би се могло претпоставити да није утврђен списак речи које ће бити обухваћене речником) нити, опет, барем приближан податак о процентуалној заступљености различитих лексичких слојева у речнику.

Заједничка особина етимолошких решења у *Огледној свесци* јесте да су та решења нова и убедљива. По правилу то су етимологије речи којих нема у *Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика* Петра Скока или речи које су код Скока и других етимолога друкчије објашњене. У низу случајева дају се српске потврде које недостају у различитим словенским етимолошким речницима. Додуше, у *Огледној свесци* изричито се каже да се таквим избором одредница хтела показати научна оправданост читавог тог етимолошког подухвата (у чему се несумњиво успело), макар донекле науштрб репрезентативности *Огледне свеске* у односу на ЕРСЈ, јер је сразмера заступљености различитих лексичких слојева који ће се наћи у ЕРСЈ (или који треба да се нађу у ЕРСЈ) вероватно унеколико друкчија од оне коју показује *Огледна свеска*.

Иако различити читаоци *Огледне свеске* у том погледу могу имати мање-више различита очекивања, њихова очекивања ће се у нечему вероватно подударити, посебно код врло фреквентних речи, кључних речи националне историје и културе, или код познатих етимолошких проблема за које је предлагано више решења, а ниједно није шире прихваћено. Такав је, на пример случај са етнонимом *Србин*, који нема одредницу у *Огледној свесци*. Жаљење с којим се то може констатовати је утолико веће ако се из досадашњих прилика за увид у рад Етимолошког одсека могло назрети да ће ново решење бити предложено у ЕРСЈ.

С обзиром на чињеницу да су аутори *Огледне свеске* више година посвећени систематским етимолошким истраживањима, од којих су многа апробирана на најмериторнијим местима, њихови најзахвалнији саговорници о сасвим конкретним питањима биће пре свега слависти са сличним или још већим етимолошким стажом и успехом. Упркос завидној методолошкој избрушености и емпиријској ажурираности одредница, материјала за дискусије ће свакако бити. Мада се у *Огледној свесци* понегде коректно констатује да се одређени етимолошки проблем не може до краја расветлити (нпр. порекло двосложних префикаса *чала--*, *јала--*, *шала--* и сл. у *чалабрицнџи*, *јаламудиџи*, *шалабазаџи* и сл.), решења која се у *Огледној свесци* предлажу су, као што је речено, нова и подстицајна за даља истраживања. Тако, на пример, лексеме *багаљ*, *багаљав*, *багаљив* и сл. (уз *бага*¹), све са значењем физичког недостатка, сугеришу да би ту могла бити мотивација за *богаљ*, са секундарном деривацијом семантичким преосмишљавањем према *бог*, тј. *богаљ* као *'багаљ(иви)* који стално призива бога' (Скок узима у обзир само ову другу мотивацију, призивање бога; *богаљ* се иначе и постацентском дужином, као *бан-*

гав, багљав, одваја од именица са суфиксом -аљ, типа *рогаљ*). Понегде, опет, изгледа да је у *Огледној свесци* при навођењу потврда могла бити узета у обзир хомонимија која се не уклапа у аргументацију. Тако се примери као *Тайина*, *Тайинац*, *Тайиница* виде искључиво као изведенице из *тайи* мада би у творбеном и семантичком погледу могле бити изведене и из *тайиа*.

Огледна свеска Етимолошког одсека САНУ несумњиво је остварила своја два главна циља. Први, ужи односи се на ЕРСЈ, чија је концепција *Огледном свеском* врло детаљно представљена; други, шири, односи се на сам Етимолошки одсек, односно релативно мали, али очигледно врло компетентан истраживачки колектив тог одсека. Иако то није ни у Предговору ни у Уводу посебно наглашено, сигурно у том светлу треба читати и наслов ове публикације. То није само *Огледна свеска* ЕРСЈ него је то *Огледна свеска* Етимолошког одсека САНУ, чији је основни, мада не и једини задатак, израда ЕРСЈ. У оба случаја *Огледна свеска* је свој задатак испунила на врло високом нивоу.

Београд

Предраг Пийер